

М. М. МЯЗГА

(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны»)

КАНЦЭПЦЫЯ ФЕДЭРАЦЫІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ

У артыкуле дадзена характарыстыка польскай канцэпцыі федэрацыі з пункту гледжання яе ўплыву на працэс фарміравання беларускай дзяржаўнасці. Паказана, што ні праект стварэння федэрацыі на Усходзе Еўропы, ні рэальная палітыка, якая праводзілася пад сцягам федэралізму, не былі накіраваныя на падтрымку пабудовы Беларускай дзяржавы нават у федэрацыі з Польшчай, не гаворачы пра стварэнне суверэннай Беларусі ў яе этнічных граніцах.

Вырашэнне пытання беларускай дзяржаўнасці, якое набыло актуальнасць ва ўмовах Расійскай рэвалюцыі 1917 г. і заканчэння Першай сусветнай вайны, у многім залежала ад пазіцыі суседніх дзяржаў. Для абвясціўшай сваю незалежнасць БНР важна было атрымаць міжнароднае прызнанне. Вырашэнне гэтай задачы ў многім залежала ад пазіцыі Польшчы.

У правячай эліце Польшчы ў час аднаўлення яе назалежнасці сфарміраваліся дзве вядомыя канцэпцыі адносна тэрытарыяльных межаў краіны на ўсходзе і, адпаведна, вырашэння беларускага пытання: інкарпарацыя і федэрацыя. Канцэпцыя польскіх прыхільнікаў партый прадугледжвала інкарпарацыю часткі ўсходніх тэрыторый былой Рэчы Паспалітай, у тым ліку і беларускіх зямель, у склад новай Польскай Рэспублікі і не ставіла пытанне аб стварэнні якіх-небудзь дзяржаў на прасторы паміж Польшчай і Расіяй, у тым ліку і беларускай. Прыхільнікі канцэпцыі федэрацыі ў плане інкарпарацыі бачылі істотны недахоп, які заключаўся ў тым, як адзначаў блізкі паплечнік Ю. Пілсудскага Л. Васілеўскі, што частка Беларусі перадавалася Расіі [1, s. 191]. Польская гістарыяграфія яшчэ ў міжваенны час прыйшла да спарывдлівай высновы, што ў федэралісцкай палітыцы Ю. Пілсудскага аб'ядналіся дзве блізкія, але не супадаючыя мэты. Адна з іх заключалася ў аслабленні Расіі праз яе разчлянненне. Другая – ва ўзмацненні Польшчы з дапамогаю федэрацыі з Беларуска-Літоўскай і Украінскай дзяржавамі [2, s. 104].

Як бачым, гаворка ішла пра стварэнне на тэрыторыі былога ВКЛ Беларуская-Літоўскай дзяржавы. Тым самым тэарэтычна ідэя Беларускай дзяржаўнасці магла разлічваць на падтрымку прыхільнікаў федэралісцкай праграмы ў Польшчы.

На наш погляд, нельга абсалютызаваць разыходжанні паміж прыхільнікамі канцэпцыі інкарпарацыі і федэрацыі пры вырашэнні беларускага пытання. 16 снежня 1918 г. С. Грабскі паведаміў Польшкаму нацыянальнаму камітэту аб выніках сваіх перамоў з Ю. Пілсудскім. У ходзе іх начальнік дзяржавы выказаўся за граніцу, якая павінна была праходзіць па лініі Ула, Бярэзіна, Случ, Гарынь. Гэта было блізка да «лініі Дмоўскага», г. з. да граніцы, якую для Польшчы на ўсходзе намячалі прыхільнікі інкарпарацыі, і азначала непасрэднае ўключэнне асноўнай часткі Беларусі ў склад Польшчы [3, с. 185]. Пацвярджэнне палажэння аб блізасці пазіцыі Ю. Пілсудскага і Р. Дмоўскага па пытанню ўсходняй граніцы Польшчы мы знаходзім у блізкага паплечніка кіраўніка польскай дзяржавы Л. Васілеўскага, які адзначаў, што «ў адносінах усходняй граніцы Пілсудскі ў цэлым пагаджаўся з лініяй, прапанаванай Дмоўскім» [1, с. 172].

У вядомай віленскай адозве Ю. Пілсудскі гаварыў аб праве народаў былога ВКЛ самім вызначаць свой лёс. 22 мая 1919 г. польскі сейм прыняў рэзалюцыю, у якіх заяўлялася аб прызнанні прынцыпа самавызначэння ў адносінах народаў былога ВКЛ, падкрэслівалася, што гэтым народам будзе прадастаўлена права свабодна вызначыцца ў адносінах да польскай дзяржавы. Выступаючы ў сейме прэм'ер-міністр І. Падэрэўскі заявіў, што Польшча не адмаўляе Літве і Украіне ў праве на незалежнасць і Польшча «абсалютна не супярэчыць гэтым высакародным імкненням беларускага народа да самастойнага індывідуальнага развіцця», гатова аказаць ім шчырую і дзейсную дапамогу [3, с. 301]. Прадстаўляецца, што на пазіцыю Польшчы па пытанню аб лёсе «ўсходніх крэсаў» уплывала папулярнасць у той час лозунга права нацыі на самавызначэнне ў краінах Захаду, і пастановы сейма, заявы польскіх палітыкаў мелі мэтай прадставіць у станоўчым святле палітыку Польшчы перад Антантай. Адна справа, калі польскае вайска прыходзіла на землі Літвы ці Беларусі з мэтай непасрэдна далучыць іх да Польшчы ў рамках канцэпцыі інкарпарацыі, і зусім іншая, калі гаворка ішла пра стварэнне федэрацыі, у рамках якой прадугледжвалася ажыццяўленне права на самавызначэнне народамі, якія жылі паміж этнічна рускімі і этнічна польскімі землямі. Гэта павінна было прадэманстраваць Захаду, што палітыка Польшчы на гэтых тэрыторыях не з'яўляецца імерыялістычнай, а будзеца ў адпаведнасці з прынцыпам

самавызначэння нацый, які актыўна прапагандаваўся Антантай, пачынаючы з завяршальнага этапа Першай сусветнай вайны.

Сам Ю. Пілсудскі ў гутарках са сваімі паплечнікамі больш адкрыта выказваўся аб сваіх планах адносна федэрацыі. 8 красавіка 1919 г. ён заявіў Л. Васілеўскаму, што не хоча быць ні імперыялістам ні федэралістам і ў сувязі з тым, што «на божым свеце, здаецца, перамагае балабатня пра братэрства людзей і народаў і амерыканскія дактрыны, я схіляюся з мілай прыхільнасцю да федэралістаў» [3, с. 266]. Гэтае «пакуль» хучэй за ўсё мела на ўвазе працу Парыжскай канферэнцыі. Ю. Пілсудскі не жадаў, каб Захад разглядаў яго палітыку як імперыялістычную, улічваючы негатыўныя адносіны Антанты да пашырэння Польшчы за яе этнічныя граніцы і зрабіў выснову, што большую карысць Польшчы прынясе палітыка лавіравання і адбыўшыхся фактаў. Варта пагадзіцца з сучасным польскім даследчыкам А. Чубіньскім, што вясной 1919 г. Ю. Пілсудскі ствараў адбыўшыся факты і маскіраваў іх ідэяй федэралізму [4, с. 61, 119, 135].

Важна вызначыць тэрыторыю, на якой планавалася ў рамках канцэпцыі федэрацыі стварэнне Літоўска-Беларускай дзяржавы. У інструкцыі МЗС Польшчы ад 7 ліпеня 1919 г. гаварылася, што, калі складуцца абставіны, якія дазваляюць далучыць да Польшчы ўсю, ці нязначна зменшаную тэрыторыю ВКЛ, то гэта трэба зрабіць у выглядзе федэрацыі. Але калі б гаворка ішла аб «этнаграфічна і цывілізацыйна польскіх тэрыторыях», то неабходна іх непасрэднае ўключэнне ў склад польскай дзяржавы. Раілася пытанне далучэння гэтых зямель да Польшчы вырашаць са згоды мясцовага насельніцтва. Пры гэтым неабходна пастарацца, каб гэтая згода была даказана Антанце» [3, с. 330].

Фактычнае нежаданне начальніка дзяржавы падтрымаць ідэю беларускай дзяржаўнасці праявілася ў час яго перамоў з кіраўніком урада БНР А. Луцкевічам восенню 1919 г. Польскі бок рашуча адхіліў прапанову аб заключэнні «Дагавора аб утварэнні саюза суверэнных дзяржаў – БНР і Польскай Рэспублікі». Пілсудскі адверг і просьбу Луцкевіча аб прызнанні БНР як незалежнай дзяржавы і параіў беларусам сканцэнтравацца на пытаннях асветы. Начальнік дзяржавы пагадзіўся на аднаўленне дзейнасці Рады БНР, але жадаў, каб яна адмовілася ад дзяржаўнага статуса і ператварылася ў непалітычны нацыянальны орган [5, с. 118–119]. У лісце Ю. Асмалоўскаму ад 21 лістапада начальнік дзяржавы пісаў, што ён параіў А. Луцкевічу, каб Рада БНР устрымалася ад шырокай палітычнай дзейнасці. Пілсудскі прапаноўваў Радзе зняць пастулат

аб незалежнасці БНР і сканцэнтравацца на развіцці школьніцтва, самакіравання, падрыхтоўцы да выбараў і абмежаваць сваю дзейнасць толькі раёнам Мінску [4, с. 185–186]. 19 верасня 1919 г. у Мінску адбылася сустрэча Ю. Пілсудскага з дэлегацыяй беларускіх дзеячаў. Яны выказалі просьбу аб аднаўленні дзейнасці дзяржаўных органаў БНР на тэрыторыі, занятай польскімі войскамі, і стварэнні беларускага войска. Пілсудскі адказаў, што Польшча не можа прызнаць БНР, покуль яе не прызнала Антанта, хоць і паабяцаў даць беларусам магчымасць самім вырашаць як будзе будавацца беларуская дзяржава [3, с. 349–350].

Можна зрабіць выснову, што вясной – летам 1919 г. у польскіх правячых колах калі і ішла гаворка аб магчымасці стварэння беларускай дзяржавы, то на абмежаванай тэрыторыі, якая ўключала Мінск і землі на ўсход ад яго. Астатняя беларуская тэрыторыя павінна была непасрэдна ўвайсці ў склад Польшчы. Гэта быў кампрамісны варыянт, да якога схіляліся прыхільнікі і інкарпарацыі, і федэрацыі. Пры гэтым гатоўнасць Ю. Пілсудскага падтрымаць стварэнне беларускай дзяржавы нават на абмежаванай тэрыторыі выклікае сумненні, таму што ён гаварыў пра падтрымку толькі культурна-асветніцкай дзейнасці беларусаў, а не палітычнай.

У пачатку 1920 г. Ю. Пілсудскі абмяркоўваў беларускае пытанне з Л. Васілеўскім. Па сведчанню апошняга, кіраўнік польскай дзяржавы адзначыў, што «Беларусь яшчэ зусім не гатова і ў дадзены момант занадта вострае выступленне з беларускім пытаннем было б кампраметацыяй іншых, больш сур'ёзных пытанняў. Трэба ... чакаць адпаведнай кан'юнктуры, пакуль што стварыўшы ў Польшчы беларускі П'емонт» [1, с. 216].

8 сакавіка 1920 г. адбылося пасяджэнне польскага ўрада. Па ўзгадненню з Ю. Пілсудскім ён адмовіўся ад стварэння саюзнай з Польшчай беларускай дзяржавы. Гарадзеншчына і Віленшчына безумоўна перадаваліся Польшчы, а на тэрыторыі Мінскай акругі мелася на ўвазе зрабіць беларусам саступкі ў галіне самакіравання і культуры. Такім чынам, гаворка ішла аб культурна-адміністрацыйнай аўтаноміі для зямель, размешчаных паміж інкарпараванымі непасрэдна ў склад Польшчы літоўска-беларускімі тэрыторыямі і Савецкай Расіяй [6, с. 151–152]. Тым самым была прызнана немагчымасць стварэння саюзнай Польшчы Літоўска-Беларускай дзяржавы. Фактычна правячыя колы Польшчы прыйшлі да ідэі нацыянальна-культурнага будаўніцтва для беларусаў, што знайшло адлюстраванне ў пагадненні паміж польскім урадам і прапольскай Найвышэйшай Радай 24 сакавіка 1920 г. Згодна яму беларусы

атрымалі гарантыі нацыянальна-культурнага развіцця, а беларускія дзеячы падтрымалі патрабаванні Польшчы да Расіі адмовіцца ад прытэнзій на землі на ўсход ад мяжы 1772 г. Выступаючы на пасяджэнні камісіі сейма па замежных справах прэм'ер-міністр Л. Скульскі заклікаў прадаставіць беларусам самакіраванне [7, с. 36]. Л. Васілеўскі адзначаў у сувязі з перамовамі з беларусамі ў сакавіку 1920 г., што «камендант згаджаўся на значныя культурна-фінансавыя канцэсіі для беларусаў, але выключаў трактоўку прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі ў Мінску як «урада» [1, с. 218]. Такім чынам, вясной 1920 г. правячыя колы Польшчы цалкам адмовіліся ад ідэі стварэння беларускай дзяржавы нават у рамках федэрацыі. Вясной 1920 г. для Ю. Пілсудскага на першы план выйшла ўкраінскае пытанне, стварэнне саюзнай Польшчы ўкраінскай дзяржавы, а пытанне беларускай дзяржаўнасці страціла сваю значымасць.

Летам 1920 г. ва ўмовах савецкага наступлення на кароткі час у польскіх палітычных колах адраділася ідэя стварэння беларускай дзяржавы ў федэрацыі з Польшчай. Кантакты савецкага кіраўніцтва з прадстаўнікамі БНР таксама паўплывалі на пазіцыю ўрада Польшчы па беларускаму пытанню. У чэрвені кіраўнік польскай дзяржавы і прэм'ер-міністр Л. Скульскі выступілі з заявамі на карысць незалежнай Беларусі [8, с. 330, 335]. Віцэ-прэм'ер Дашыньскі 1 жніўня 1920 г. у якасці ўмоў, на якіх Польшча гатова пайсці на перамір'е і мір з Расіяй, назваў, у прыватнасці, «права на самавызначэнне для народнасцей, якія знаходзяцца паміж Польшчай і Расіяй». Пасля перамогі на Вісле пілсудчыкі лічылі, што працяг ваенных дзеянняў можа прывесці да незаалежнасці Украіны і Беларусі. Але ўжо 27 жніўня 1920 г. на пасяджэнні Рады абароны дзяржавы Пілсудскі пагадзіўся з пазіцыяй, выказанай міністрам замежных спраў Е. Сапегай, які прапанаваў за аснову граніцы з Расіяй прыняць лінію нямецкіх акупаў часоў Першай сусветнай вайны, што азначала фактычны падзел Беларусі з Расіяй [9, с. 116, 120].

У час мірных перамоў у Рызе частка польскай дэлегацыі яшчэ не адмовілася ад ідэі федэрацыі і дзеля гэтага выступала за ўваходжанне ў склад Польшчы ўсёй Беларусі з Мінскам. Але гэтая пазіцыя не знайшла шырокай падтрымкі ні ў дэлегацыі, ні ў польскім урадзе. На наш погляд, Мінск мог стаць у складзе Польшчы не больш, чым нацыянальна-культурным цэнтрам беларусаў. Змешчаная ў Рыжскім дагаворы заява аб прызнанні незалежнасці Украіны і Беларусі насіла чыста дэкларатывы характар. Фактычна Польшча пагадзілася на савецкі варыянт дзяржаўнасці для Беларусі і Украіны, на кантроль Расіі над імі. Рыжскі дагавор, такім чынам, канчаткова пахаваў

федэралісцкія планы. Спроба Ю. Пілсудскага даць новае жыццё федэраліскай канцэпцыі праз стварэнне Сярэдняй Літвы і палескі паход Булак-Балаховіча поспеху не мела.

Такім чынам, не прыходіцца гаварыць аб тым. Што канцэпцыя федэрацыі давала рэальныя шансы для ажыццяўлення ідэі беларускай дзяржаўнасці. Ю. Пілсудскі ўжо з восені 1919 г. схіляўся не больш чым да падтрымкі культурна-нацыянальнай аўтаноміі беларусаў, ды і то толькі на частцы тэрыторыі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі. Пытанне аб стварэнні нацыянальных дзяржаў польскія правячыя колы больш выкарыстоўвалі ў тактычных і прапагандысцкіх мэтах. Яны імкнуліся паказаць сябе прыхільнікамі ідэі самавызначэння народаў перад Антантай і атрымаць падтрымку нацыянальных рухаў у барацьбе з Савецкай Расіяй.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Wasilewski, L. Józef Piłsudski. Jakim Go znałem / L. Wasilewski. – Warszawa: Wyd. “Rój”, 1935. – 235 s.

2 Mackiewicz, St. Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r. / St. Mackiewicz. – London: M. I. Kolin, 1958. – 347 s.

3 Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) Зборнік дакументаў і матэрыялаў. У 4 т. Т. 1. Ч. 1. – Мінск: «Юніпак», 2008. – 539 с.

4 Czubiński, A. Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1921 / A. Czubiński. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marczałek, 2002. – 444 s.

5 Лазько, Р. Спробы заключэння беларуска-польскага саюза ў 1919 г. / Р. Лазько // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – № 15. – Białystok, 2001. – S. 109–121.

6 Матвеев, Г. Ф. Юзеф Пилсудский и польская государственность (1892–1921) / Г. Ф. Матвеев // Российские и славянские исследования. Выпуск 5. – Минск: БГУ, 2010. – С. 131–158.

7 Чернякевич, А. Н. Точка отсчета: Польша и идея белорусской государственности в период польско-советской войны 1919–1921 гг. / А. Н. Чернякевич // Геополитическая трансформация в Восточной Европе между двумя мировыми войнами. (К 90-летию подписания Рижского мирного договора): сборник материалов Международной научно-практической конференции; Брест, 17–18 марта 2011 г. / редкол.: М. Э. Чесновский (гл. ред.) [и др.]. – Брест: БрГУ, 2011. – С. 30–38.

8 Лазько, Р. Беларуска-савецкія перагаворы 1920 г. / Р. Лазько // Białoruś w XX stuleciu w kręgu kultury i polityki. – Toruń: Wydawnictwo naukowe UNK, 2007. – S 325 – 337.

9 Гамулка, К. Паміж Польшчай і Расіяй. Беларусь у канцэпцыях польскіх палітычных фармаванняў (1918–1922) / К. Гамулка. – Вільня, 2008. – 256 с.

УДК 94:321.01(476) «1917/1918»

И. Ф. РОМАНОВСКИЙ

(Минск, УО «Белорусский государственный университет»)

РАЗРАБОТКА ПОЛИТИЧЕСКИМИ ПАРТИЯМИ И ОРГАНИЗАЦИЯМИ КОНЦЕПЦИИ БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ПЕРИОД РЕВОЛЮЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ (1917–1918 ГОДЫ)

Рассматриваются программные установки политических партий и организаций по вопросам белорусской государственности. Определена их роль в формировании идеи неделимости и независимости Беларуси.

Февральская революция 1917 г. внесла коренные изменения в общественно-политические процессы, происходившие в белорусских губерниях. Наиболее существенным ее результатом было появление на политической арене различных партий и организаций, в программах которых формулировались требования создания белорусской государственности, более определенно указывались пути ее достижения. В марте-октябре в Витебске, Минске, Могилеве и многих уездных центрах действовало более 20 политических партий, различных по своей социально-классовой сущности и политической ориентации. Именно это и обусловило формирование в белорусских губерниях двух блоков политических партий и организаций – революционно-демократического и либерального, в том числе белорусских национальных, еврейских и общероссийских.

Либерально-демократической ориентации придерживались в той или иной степени Витебский союз белорусского народа, Гомельский союз белорусский демократии, Могилевский белорусский национальный комитет, Белорусская партия